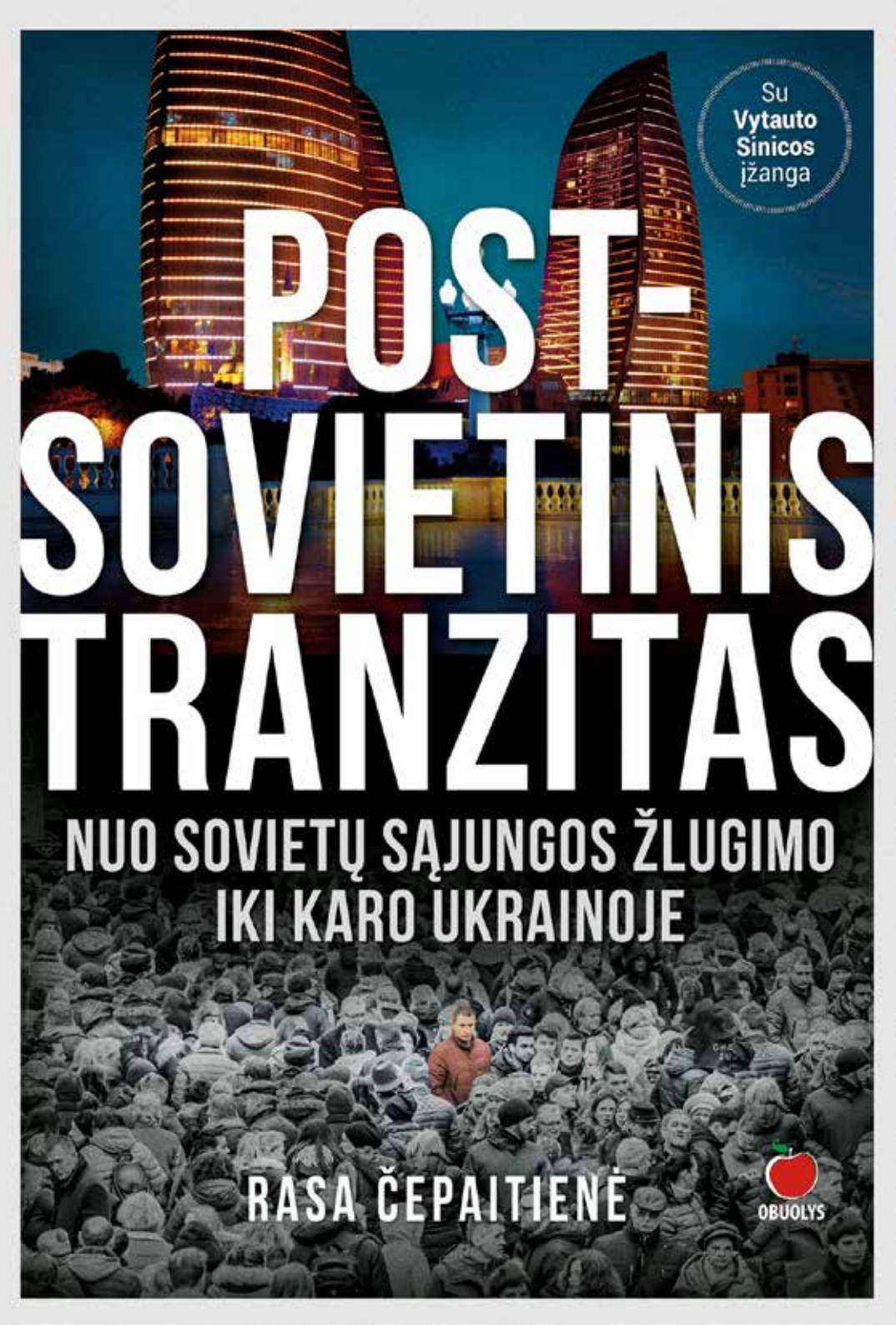

The background of the book cover is a composite image. The top half shows a night view of the modern, illuminated towers of the Švyturio kalnas (Seaside Tower) in Vilnius, Lithuania. The bottom half is a black and white photograph of a large crowd of people, likely soldiers or refugees, during a historical conflict.

Su
Vytauto
Sinicos
įžanga

POST- SOVIETINIS TRANZITAS

NUO SOVIETŲ SĄJUNGOS ŽLUGIMO
IKI KARO UKRAINOJE

RASA ČEPAITIENĖ

OBUOLYS

RASA ČEPAITIENĖ

POST- SOVIETINIS TRANZITAS

**NUO SOVIETŲ SĄJUNGOS ŽLUGIMO
IKI KARO UKRAINOJE**

ATMINTIS, PAVELDAS, TAPATUMAS BUVUSIOJE SSRS

TURINYS

Pratarmė	7
Knygos sumanymas	13
Apie darbe vartojamas sąvokas ir teorijas	19
Istoriografinis tyrimo kontekstas	27
<i>Kolektyvinės atminties ir užmaršties studijos</i>	27
<i>„Sovietinio palikimo“ tyrimai</i>	33
<i>(Post)sovietinio subjektiškumo tyrimai</i>	35
<i>Kitos teorinės perspektyvos</i>	46
Metodologija ir darbo struktūra	61
Padėka	68

I DALIS

SIMBOLINIO KRAŠTOVAIZDŽIO SUSIFORMAVIMAS IR KAITOS PRIELAIDOS / 71

Sovietinio simbolinio kraštovaizdžio struktūra ir evoliucija	73
Dekomunizacijos formos ir eiga	88
Europietiška istorijos politika ir ginčai dėl komunistinės praeities vertinimų	98
Teisinis komunistinio laikotarpio atminties reglamentavimas	110

II DALIS

POSTSOVIETINIS *CHRONOS*: TĘSTINUMAS IR PERTRŪKIAI / 117

Viešosios erdvės performavimas: griovimai ir (at)statymai	119
Leninakrytis Ukrainoje ir jo atgarsiai regione	130
Sovietinės monumentalistikos perprasminimo pastangos	139
„Savo“ ir „svetimo“ palikimo saugojimo problema	145
Pomirtinis sovietinių švenčių gyvenimas	156

III DALIS

SOVIETMEČIO „ATMINTIES VIETOS“ IR REPREZENTACIJOS / 175

Šiuolaikinės Rusijos atminimo kultūros kontroversijos	177
Atminties ir užmaršties dialektika Gulago įamžinimo praktikose	187
Stalininių represijų atminties ir vaizduotės erdvės memorialinėje Lietuvos kultūroje	200
„Tautos kančių ir kovų“ apmąstymas okupacijos muziejuose	212
Kasdienybė ir nostalgija muziejinėse reprezentacijose	230
„Projektas <i>Homo sovieticus</i> “	243

IV DALIS

POSTSOVIETINIS *TOPOS*: GRIAUTI AR IŠSAUGOTI? / 251

Ar (ir kaip) stalininės modernizacijos palikimas gali virsti paveldu?	253
Kasdienė vėlyvojo sovietmečio aplinka: vertė ir saugojimo galimybės	265
Ištrynimai: perkeistieji miestovaizdžiai	276
Astana: sostinės perkėlimas	284
Ašchabadas: radikalus sostinės perstatymas	291
Apibendrinimas	299
Post Scriptum	305
Summary	309
Šaltiniai ir literatūra	321
Santrumpos	366

I DALIS

SIMBOLINIO
KRAŠTOVAIZDŽIO
SUSIFORMAVIMAS
IR KAITOS PRIELAIIDOS

SOVIETINIO SIMBOLINIO KRAŠTOVAIZDŽIO STRUKTŪRA IR EVOLIUCIJA

Dalis tyrėjų 1917–1991 m. egzistavusios valstybės – Sovietų Rusijos (nuo 1924 m. – Sovietų Sąjungos) – kultūrą pripažįsta buvus atskirą civilizacijos tipą (Почепцов, 1994; Синяевский, 2001; Кара-Мурза, 2001), kuriam būdinga savita pasaulėžiūra, pasaulėjauta ir hierarchinė tvirto tarpusavio rišlumo bei susisaistymo reikšmių ir simbolių sistema. Ideokratinė sovietų režimo prigimtis lėmė, kad jos pagrindu tapo vadinamasis dialektinis istorinis materializmas, arba marksizmas-leninizmas, kitaip – mokslinis komunizmas, t. y. formalizuota ir kodifikuota ideologija, tvirtinanti vienintelę radusi racionalų, objektyvų, empiriškai patvirtintą tikrovės pažinimo ir perkeitimo kelią. Sovietologų darbuose daugiausia nagrinėtas jos vaidmuo kuriantis sovietinei visuomenei – kaip sprendimų priėmimų gairių, valdžios legitimacijos bei galios formos, kaip visuomenės mobilizacijos ir kontrolės priemonės. Tačiau, kaip *diskursas*, sovietinė ideologija buvo ne tik savita istorijos filosofija, bet ir teleologija – tikėjimas, kad istorija turi tikslą ir kryptį. Šiuo požiūriu jinai tapo kvazireliginio tikėjimo doktrina ir veikimo programa, paaiškinančia ne tik istorijos eigą, bet ir nurodančia žmonėms patikimus dabarties ir ateities veikimo būdus. Australų sovietologas Greame'as Gillas skiria tris sovietinės civilizacijos diskurso lygmenis: *ideologiją, metanaratyvą ir mitą* (Gill, 2011). Nors ir tapusi filosofiniais režimo pagrindais, intelektualine baze sovietinio projekto racionaliam pagrindimui, tačiau dėl savo sudėtingumo ir komplikuoto perskaitymo ideologija nebuvo itin efektyvi priemonė sprendžiant kasdienes problemas ir valdantiejiems komunikuojant su valdomaisiais. Šiai problemai spręsti ir buvo sukurtas metanaratyvas, turėjęs palengvinti ideologinių postulatų perdavimą „nepašvęstųjų“ masėms tokiu būdu, kad visuomenėje būtų užtikrinta sovietinio pasaulėvaizdžio sklaida ir darnus funkcionavimas. Būtent metanaratyvui, kaip sofistikOTOS ideologijos ir dažnai neraštingų įvairiautės liaudies masių tarpininkui, teko uždavinys „išversti“, normalizuoti, skleisti ir stabilizuoti tam tikras ideologines reikšmes, sąvokas ir vaizdinius. Jo pagrindą sudarė ir sava laikiai pragmatiniai aktualių problemų sprendimų siūlymai, ir mitai, susiję

su normatyviniu socialinės tvarkos suvokimu. Šiems mitams palaikyti buvo kuriami tam tikri ritualai bei ceremonijos, kartu marginalizuojant ar išstumiant kitus, nepageidautinus, tikrovės aiškinimus ir tradicijas (Gill, 2011:3–4). Sovietiniams, kaip ir bet kuriems kitiems, mitams būdingos didžiosios temos: bendruomenei gresiančio *blogio* įvardijimas, *gelbėtojas*, pajėgus apsaugoti ją nuo šių grėsmių, *Aukso amžiaus* laukimas ir bendruomenės *sutelktumo/vienybės* tema (Girardet, 1986). Nors šis mitinių siužetų rinkinys iš esmės yra universalus, tačiau atidesnės komunistinių mitų turinio rekonstrukcijos reikia norint geriau suvokti sovietinės visuomenės pasaulėžiūrinius pagrindus, tikslus ir tai, kaip jiems realizuoti būdavo pasitelkiami tam tikru būdu pertvarkyti ir pritaikyti ir pačios Rusijos, ir kitų SSRS tautų nacionalinės praeities vaizdiniai. Mitai ne tik paaikškino sovietinės visuomenės kilmę, jos raidos kelią ir kryptį, bet ir buvo tarsi metanaratyvo „statybiniai blokai“, formuojantys prasminius rėmus, kuriuose jis galėjo egzistuoti ir išlikti efektyvus net ir tuomet, kai tikėjimas ideologija jau buvo gerokai prislopęs arba išvis išsivadėjęs, kaip kad atsitiko vėlyvuoju sovietmečiu (Vaiseta, 2015). Be to, jie atliko ir svarbų stabilizacinį, politines ir socialines institucijas saugantį, naujoves ir kaitą amortizuojantį vaidmenį. Iš esmės komunistinių režimų legitimacija buvo grįsta gebėjimu sukelti ir palaikyti visuotinį tikėjimą tuo, kad egzistuojanti politinė tvarka ir institucijos yra tinkamiausios visuomenei (*Political Legitimation...*, 1982).

Pasak G. Gillo, sovietiniame metanaratyve galima išskirti šešis pagrindinius mitus, kurių raiška ir reikšmė skirtingais režimo gyvavimo laikotarpiais įvairavo. Tai:

- ♦ režimo įsteigimo mitas, iš esmės susitelkęs ties „Spalio revoliucijos“ siužetu;
- ♦ „socializmo statybos“ mitas;
- ♦ politinės lyderystės prigimties ir savybių, kurios suteikia vadui kompetencijų vesti visuomenę į komunistinę ateitį, mitas, labiausiai klestėjęs stalinizmo periodu;
- ♦ vidinės opozicijos partijos kursui mitas;
- ♦ išorinės opozicijos partijos kursui mitas;
- ♦ karo pergalės (turint mintyje pirmiausia Pilietinį, o paskui ir vadinamąjį Didįjį Tėvynės karą) mitas (Gill, 2011:4–5).

(Žr. 2, 3 nuotr. įklijoje)

Nors formavosi evoliuciškai bei kumuliatyviai, sovietiniai mitai sudarė rišlią sistemą ir buvo tarpusavyje glaudžiai susipynę ir siužetiškai, ir normatyviai. Toks supaprastintas ir viduje neprieštaringas tikrovės vaizdinys buvo gyvybiškai

svarbus ne tik „kovojant su kasdienio gyvenimo sunkumais ar vis dar pasitaikančiais trūkumais“, bet ir dorojantis su didžiulėje daugiakultūroje valstybėje realiai iškylančiomis problemomis bei vidiniais konfliktais. Kita vertus, nuolatinės realios ar menamos karo grėsmės akivaizdoje šie mitai pasitarnavo mobilizuojant visuomenę gynybai ir budrumui „liaudies priešų“ ir „kenkėjų“ atžvilgiu, taip išlaikant jos vidinę drausmę ir kontrolę.

Kai kurie tyrėjai sovietiniame metanaratyve bei mituose įžvelgia ir savotišką ankstesniojo carinio modelio tąsą bei perdirbinį. Tik patvaldystę, stačiatikybę ir liaudiškumą čia pakeitė partija, marksizmas-leninizmas, tarybinė liaudis (Борев, 2008:81). Kaip ir carai, SSKP generaliniai sekretoriai turėjo absoliučią valdžią, kuriai būdingas beapeliacis moralinis autoritetas ir tiesos formulavimo monopolis, o sudėtyta į vieningą bendruomenę „liaudis“ pasyviai ir džiaugsmingai tegalėjo priimti „iš aukščiau“ jos gyvenimą reguliuojančius sprendimus. Kartu buvo tęsiama tradicinė patriarchalinė retorika, kai autoritetas negali būti kritikuojamas ar abejojama jo sprendimais. Šiame tyrime aktualiausia, koku būdu komunistinių mitų sklaidai ir komunikacijai masėse pasitarnavo jų įsimbolinimas – t. y. sudėtingų ideologinių konstrukcijų ir idėjų supaprastinimas ir vizualus bei diskursyvus (dažniausiai abu kartu) įkūnijimas. Iš esmės simboliai tapo specifine, nors, žinoma, ir ne vienintele*, sovietinės naujakalbės raiškos forma, paprastai ir suprantamai perteikiančia esminius politinius principus, vertinimus, idėjas, emocijas, normas ir elgsenos taisykles. Taip jie apibendrindavo ir transliuodavo politinius pranešimus, nes šie, formuojant visiškai naują sovietinę kultūrą, buvo anaipatol ne iš karto plačiųjų gyventojų masių perimti ir įsisavinti. Esminiais sovietinių simbolių diegimo kanalais tapo kalba**, propagandai pajungti vizualiniai mediai, keičiama fizinė aplinka (simbolinis kraštovaizdis) ir ceremonijos bei ritualai, įtraukiantys ir kasdienybę (ypač gimties, vedybų ir mirties ceremonijas), ir režimo nustatytas šventes, ir institucinę kultūrą. Indoktrinacijos efektyvumui ypač pasitarnavo „simbolizacijos profesionalai“ – žodžio ir meno žmonės – kultūrininkai ir kūrėjai, kitaip tariant, inteligentija, tapusi efektyvia tarpininke tarp politinio elito

* Visuomenės sovietizacijai pasitarnavo daugybė veiksmų: literatūra, kinas, muzika, dailė, sportas ir t. t. (*Mass Culture...*, 1995).

** Svarbiame kultūrologiniame esė „Zombinimas“ rašytojas V. Pelevinas atkreipė dėmesį į tai, kad pagrindinė sovietinės naujakalbės, arba to, ką jis vadino leksine šizofrenija, paskirtis buvo išmušti protą iš jam įprastinio „psichinio fono“, t. y. tradicinės kultūros rėmų, ir, pasitelkus atrodančius beprasmius, bet ideologijos išaukštintus žodžius, konstrukcijas ar santrumpas, paveikti jį taip, kad juo būtų galima lengviau manipuliuoti.

siekių ir visuomenės lūkesčių*. Vizualinės propagandos poreikį labai anksti, dar 1918 m., suformulavo V. Leninas (Толстой, 1961), įkvėptas italų utopisto Tommaso Campanella'os veikalo „Saulės miestas“, kuriame indoktrinacijai buvo siūloma pasitelkti freskas. Atsižvelgiant į klimatinės sovietų valstybės sąlygas, V. Lenino monumentaliosios propagandos planas buvo labiau orientuotas į paminklų ir memorialų statybą, o freskas pakeitė plakatai ir transparentai (Лебедева, 2008; Шалаева, 2014). J. Stalinas perėmė jo įgyvendinimą ir pats rėmėsi V. Lenino kultu, pozicionavo save kaip „Leniną šiandien“ (Почепцов, 1994:272). Tai atspindėjo ir monumentaliojoje leniniadoje bei staliniadoje, kuri, nepaisant Nikitos Chruščiovo inspiruotos destalinizacijos, vizualine SSRS visuomeninės ir gyvenamosios aplinkos formante išliks iki pat sistemos žlugimo. Tad nors N. Chuščiovas ir pasikėsino į ankstesniojo lyderio moralinį autoritetą, tačiau, pasiūlęs atsigręžti į sovietų valdžios ištakas ir „lenininę dvasią“, kuri esą stalinmečiu tik buvo iškreipta ir neteisingai interpretuota, bet vertybiškai nepajudinama, užtikrino anksčiau susiformavusios sovietinės propagandinės tradicijos tęstinumą**. Juo paseks ir vėlesni sovietų lyderiai, iškeldami vienokius ar kitokius „lenininio palikimo“ aspektus bei papildydami juos kitomis mitinėmis konstrukcijomis, ypač jau minėta „DTK Pergalė“ arba „tautų draugystė“, pradėtomis labiau eksploatuoti valdant L. Brežnevui. Taigi jau sovietinių vadų viešojo įvaizdžio formavimo ir tuometinės istorijos politikos sąsajose galime pastebėti postsovietinio paternalizmo ištakų, nes pastarasis, kaip matysime vėliau, valstybinėje propagandoje taip pat aktyviai išnaudos asmeninės šalies vadovo biografijos ir kolektyvinių praeities prisiminimų paraleles. Tačiau, grįžtant į laikus, kai režimo ideologiniai rėmai ir atitinkamai simbolinis kraštovaizdis dar tik formavosi, būtina pridurti, kad aukštųjų partijos vadovų charizmą papildė, praplėtė ir savotiškai „sužmogino“ sovietiniai karo ir darbo didvyriai ir vietos partinės nomenklatūros atstovai, mitų simbolizacijos hierarchijoje taip pat užėmę reikšmingą vietą. Jie tapo svarbia edukacine priemone, per konkrečių, režimo tikslingai atrinktų asmenų kanonizuotas biografijas ir kuriamą jų ikonografiją propaguojant pageidautiną visuomeninį elgesį ir vertybes. Jų pavyzdžiu remiantis transliuota idėja, kad kolektyviniai interesai yra aukščiau individualių, ypatingas vaidmuo skirtas pasiaukojimui, socialinei harmonijai,

* Prisiminkime ir reikšmingą lietuvių inteligentų bei meno kūrėjų vaidmenį pirmosios Lietuvos okupacijos metais ir vėliau.

** Įdomu palyginti N. Chuščiovo atliktą sovietinio metanaratyvo reviziją su ta, kurią pradėjo M. Gorbaciovas, keliant klausimą, kodėl pirmajam iš jų pavyko jį stabilizuoti ir išlaikyti, o antrasis to nepajėgė? (Sherlock, 2007:2).

kuklumui, lygiavai, net asketizmui, kas puikiai matoma iš oficialių sovietinių vadų ir didvyrių biografijų (Почепцов, 2009). Totalitariniams (kaip ir nacionaliniams) didvyriams būdingos savybės – asmeninis apsisprendimas aktyviai veikti krizinėje situacijoje, socialinės atsakomybės jausmas, pasiaukojimas, geriausia – iki mirties, gebėjimas savo pavyzdžiu įkvėpti kitus, kilnumas ir didžiadvasiškumas (Albert, 1998). Ir krikščionių šventojo, ir nacionalinio bei sovietinio didvyrio „hagiografijos“ ir ikonografijos žanrai panašūs tuo, kad juose visas garbinamo asmens gyvenimas pateikiamas idealizuotai ir idiliškai, be jokios dėmelės, lyg jis nuo pat kūdikystės būtų aiškiai žinojęs savo tikslą ir pašaukimą.

Sovietinio simbolinio kraštovaizdžio formavimasis patyrė keletą reikšmingų kaitos etapų. Po Spalio perversmo komunistinis projektas siekė nutraukti bet kokius ryšius su simboliniu Rusijos imperijos palikimu – buvo radikaliai keičiama miestų aplinka ir jos siunčiamos ideologinės žinutės (paminklai, toponimika ir t. t.), kuriamas ir diegiamas naujasis herojų panteonas (Титов, 2017:62). Šį radikalumą ir skubą lėmė visuomenės pasipriešinimas bolševikų režimo įvedimui ir tai, kad jis tuo pat metu buvo priverstas kovoti su priešiškomis ir vidaus, ir išorės jėgomis. Tačiau svarbiausias čia buvo pats ekstremalus bolševikų partijos ideologinių nuostatų pobūdis. Sovietinio metanaratyvo formavimo procesas paradoksaliai apėmė ir internacionalinį – pasaulinės revoliucijos eksporto idėjos – dėmenį, ir nacionalinio tapatumo palaikymo bei kūrimo komponentus. Panašus dualizmas būdingas ir jau minėtam leninistiniam monumentaliosios propagandos planui, kuris tapo išplėtota priemonių programa simbolinės politikos srityje. Tyrėjai Jaroslava Sevastianova ir Dmitrijus Jefremenka šį planą laiko pirmosiomis naujojo režimo pastangomis nubrėžti savą *atminties vietų* žemėlapi, kuris numatė jų diegimą visur, prieš tai atitinkamai išvalius viešąją erdvę – nuvertus senojo režimo paminklus ir pan. Įdomu, kad nacionalumo ir internacionalumo santykis šioje programoje aiškiai kryo pastarojo naudai: iš bendro 31 revoliucionierių ir visuomenės veikėjų skaičiaus, kuriems buvo numatyta pastatyti paminklus, tik 13 atstovavo Rusijos revoliuciniam judėjimui. Autoriai daro išvadą, kad ankstyvoji bolševikų atminties topografija buvo veikiau globali nei lokali (Севастьянова, Ефременко, 2020:43). Tačiau gerbtinų kultūros veikėjų, filosofų ir mokslininkų sąrašas, priešingai, buvo absoliučiai rusocentrinis: iš 35 vardų tik Fredericą Chopiną galima priskirti kitai kultūrai, nors net ir jo jaunystė prabėgo Rusijos imperijai tuomet priklausančioje Lenkijos Karalystėje, o ir reikšmingos ukrainiečių kultūros figūros – taip pat įtraukti į šį sąrašą Tarasas Ševčenka ir Gregorijus Skovoroda – buvo glaudžiai susijusios su rusų kultūra. Palyginti su tuo, bolševikų partijos

ideologams kur kas sunkiau sekėsi performuluoti istorinį naratyvą ir Spalio perversmą įpinti į tūkstantmetę Rusijos istoriją. Šis uždavinys buvo pavestas istorikui Michailui Pokrovskui, ir jo parengti pirmieji du „Rusijos istorijos trumpai“ tomai sulaukė karšto V. Lenino palaikymo. Trečiajame tome Pokrovskis jau suformulavo teleologinį principą, skelbiantį, kad „visa, kas buvo iki tol, rengė kelią Spaliui, o visa, kas po to, buvo Spalio iškovojoimų gynimas“ (Покровский, 1933:8). Šis principas tapo naujojo metanaratyvo pamatine nuostata ir išliko nepaisant fakto, kad J. Stalinas vėliau susidoro su istoriografine „Pokrovskio mokykla“.

Metanaratyvo formavimuisi ypač svarbus 1925 m. vykusio XVI partijos suvažiavimo nutarimas dėl „socializmo statybos pavienėje šalyje“, kas reiškė tylų „pasaulinės revoliucijos“ idėjos atsisakymą. „Šviesios ateities kūrimas priešišių jėgų apsuptyje“ leido sukurti dar vieną mitą, paaiškinantį procesus ir įvykius, vykstančius naujoje visuomenėje. Nuo šiol Sovietų Rusijai/SSSR buvo suteiktas ne „imperialistinių valstybių silpnosios grandies“, tik ir laukiančios, kad galėtų pasaulinės revoliucijos vėliavą perduoti toliau pažengusiai šaliai, vaidmuo, o „tikrojo žmonijos avangardo, kuriam teks kurti socializmą priešiško kapitalistinio pasaulio apsuptyje“, uždavinys. Tai padėjo legitimuoti globalias Kremliaus ambicijas. Ir nors komunistinis projektas liko lokalizuotas tam tikroje teritorijoje, tačiau būtent tai jį įgalino tapti viso pasaulio kairiųjų traukos ir veiklos koordinavimo centru. Todėl kuriamame simboliniame kraštovaizdyje radosi vietos ir pasaulinio komunistinio judėjimo ryškiausių figūrų įamžinimui.

Kitas svarbus veiksnys, padėjęs sovietų valdžiai lengviau įdiegti savo ideologiją į mases, buvo nacionalinė politika (Митрохин, 2021). Sovietinis valstybingumo modelis pasižymėjo ypatingais bruožais, paradoksaliai derinusiais imperines ir federacines nuostatas, prievartinę sovietizaciją, didžiarusišką šovinizmą ir ideologinį „tautų draugystės“ postulatą. Sovietų Sąjunga buvo kuriama kaip daugiatautė federacinė valstybė, sudaryta iš sąjunginių respublikų (1945–1956 m. jų buvo 16, įskaitant Karelijos-Suomijos SSR, vėliau performuotą į autonominę respubliką). Jų sudėtyje (daugiausia RSFSR) būta 20 autonominių respublikų, 8 autonominės sritys ir 10 autonominių apskričių. Visos jos rėmėsi nacionaliniu pagrindu. SSRS iš viso gyveno daugiau kaip 100 tautybių asmenų, dauguma jų – slavai, tarp kurių dominavo rusai. Visi didieji SSRS administraciniai dariniai buvo pavadinti pagal jų teritorijoje gausiausiai gyvenančios tautos pavadinimą, išskyrus Kazachstaną ir Kirgiztaną, kur kazachai ir kirgizai atitinkamai tesudarė apie 36 ir 41 % visų gyventojų, o daugelyje autonominių darinių – dar mažiau. Etniškai monolitiškiausia buvo Armėnija (per 90 %), o rusai, baltarusiai, azerbaidžaniečiai ir lietuviai sudarė

per 80 % savo nacionalinių respublikų gyventojų. SSRS nacionalinė politika buvo gana specifinė. Kalbant apie jos ištakas reikia atsižvelgti į pirmaisiais sovietinės sistemos kūrimosi dešimtmečiais plačiai vykdytą korenizacijos (įšakinimo) kampaniją, kuria kaip tik siekta atsiriboti nuo represyvaus carinio *Ancien régime* nuostatų nacionalinių mažumų atžvilgiu (Cadiot, 2007), viešajame gyvenime net ėmus privileijuoti lokalias kultūras. Pastarajai temai skirtame išsamiaame Terry'io Martino veikle rašoma, kad Sovietų Sąjungoje, kaip pirmojoje tokio tipo imperijoje, nepaisant bendrosios sovietinės ideologinės indoktrinacijos linijos ir neslepiamo siekio sukurti nacionalinių savybių netekusį *homo sovieticus*, titulinės atskirų administracinių regionų etninės grupės iki karo buvo konsoliduojamos būtent tautiniu pagrindu ir net aprūpinamos tam tikrais valstybiniais bei kultūriniais institutais ir ištekliais (Martin, 2001). Esant poreikiui, joms buvo kuriami nacionaliniai raišdynai ir spauda, formuojama vadovaujamų kadro struktūra, kuriamas, finansuojamas ir palaikomas kultūros ir švietimo įstaigų tinklas. Šiai veiklai nacionalinių respublikų nomenklatūra ir inteligentija gaudavo reikšmingą centrinės valdžios paramą. Tačiau nereikia pamiršti, kad komunistinė ideologija, pabrėždama „klasių kovą“ ir „klasinį solidarumą“, tautoms priešpriešino socialines klases. Tad etniškumas čia buvo pajungtas valdžios kontrolei ir ideologiniam valdymui, sukuriant modelį, kuris leido neutralizuoti grėsmes, kylančias dėl potencialios nacionalinės mobilizacijos. Lenininėje sampratoje korenizacija rėmėsi skirtingai vertinamais dviejų tipų nacionalizmais: „engėjų“ (į šią kategoriją pakliuvo ir didžiarusiškasis šovinizmas) ir „engiamųjų“ tautų. Diegiant „pozityviosios diskriminacijos“ principą korenizacija tapo ištis sėkmingu bandymu „prisijaukinti“ ir paversti pastarąją – engiamųjų – grupę sava, įskaitant nacionalinių tapatumų, kurių moderniu pavidalu net nebuvo, „išradimą“. Tai nacionalines kultūras padėjo performatuoti pagal sovietinį modelį, kartu jų istorijas perinterpretuojant pagal marksistinę istorinių formacijų kaitos teoriją. Tam tikrais atvejais, kaip antai Azerbaidžano arba Kazachstano, nacionalines istorijas teko ne perrašyti, o iš viso parašyti (Yilmaz, 2015), bet tai leido jas neišardomai supinti su sovietiniu naratyvu, kas vėliau, šalis atgavus nepriklausomybę, turės nemenką reikšmę perinterpretuojant jas naujoje, jau nesovietinėje perspektyvoje.

Tačiau XX a. 4 dešimtmetyje korenizaciją staiga ėmė keisti rusocentrizmas, lydimas intensyvesnės ar mažiau intensyvios rusifikacijos. Ilgainiui rusifikacija bene labiausiai pažeidė kazachų, baltarusių, iš dalies ir ukrainiečių tautų, taip pat daugumos „nacionalinių pakraščių“ elitų atstovų, perėmusių rusų kalbą ir kultūrą, tautinę savimonę. Korenizacijos pabaiga žymėjo ir ryškų nacionalinių

administracinių darinių skaičiaus mažėjimą. 4 dešimtmetyje rusų didvalstybinė ideologija jau nebelaikyta grėsme režimui. Švietimo sistemoje įsitvirtina jau atvirai pranašesniu už kitų SSRS tautų kultūrą laikomas rusų literatūros ir meno kanonas, susiklosto ištisas tinklas temų, siužetų, simbolių ir asmenybių, susiejantių SSRS su Rusijos imperija (Сазэкин, 2017:56). Stiprindamas savo valdžią ir asmens kultą J. Stalinas pasitelkia Ivano Rūsčiojo ir Petro I figūras*, jos tampa ryškesniais naujosios istorijos politikos, įtraukiančios ir ikirevoliucines didžiarusiškos ideologijos „atminties vietas“, ženklais. Kolektyvizacija tapo bene stipriausiu po Spalio perversmo socialiniu sukrėtimu ir reiškė gausiausios socialinės grupės – valstiečių – klasės likvidavimą, radikalai transformuojant juos į kolūkiečius. Taip visos SSRS tautos, bet labiausiai patys rusai, tapo sovietinės socialinės inžinerijos objektais ir aukomis. Išliekant įtampoms tarptautinėje arenoje ankstesnis nacionalinės politikos kursas pasirodė besąs pernelyg pavojingas, todėl visomis propagandos priemonėmis reikėjo parodyti, kad režimas, vykdamas radikalią žemės ūkio pertvarkymo programą, nėra svetimas rusų visuomenei, priešingai, jis neva tęsia Aleksandro Neviškio, Ivano Rūsčiojo ir Petro Didžiojo idėjas – idėjas valdovų, kurie sugebėjo mobilizuoti savo meto visuomenes, kad atremtų Rusijos valstybingumui iškylančius pavojus (Севастьянова, Ефременко, 2020:48). Posūkis į rusocentrizmą simbolinėje politikoje buvo palankiai sutiktas partinės nomenklatūros, dominuojamos rusų tautybės asmenų, kuriai jau buvo pradėję trūkti nacionalinės legitimacijos. Taigi, sprendamas atramos visuomenėje ir politinės mobilizacijos problemos, stalininis režimas kartu paleido rusų nacionalinio tapatumo formavimosi procesą ir jam vykstant pats tam tikru atžvilgiu pavirto nacionalbolševikiniu (Brandenberger, 2002).

Kalbant apie mūsų tyrimui svarbią nacionalinę režimo legitimaciją konkrečiose respublikose ir regionuose, reikia atkreipti dėmesį, kad šiuo atžvilgiu sovietų politika buvo pilna paradoksų ir nestokojo tam tikrų nelogiškumų (Суни, Мартин, 2001). Persekiodamas, naikindamas ar tremdamas vienus etnosus, jis greta to kitas (ypač „titulinių“ sąjunginių respublikų) tautas, bent kultūros srityje, skatino veikti kiek laisviau, padėdamas įgauti modernų pavidalą (Weeks, 2011). Greta to būtina atsižvelgti ir į personalinę „vietinių vadų“ bei kolektyvinę respublikinių partinių nomenklatūrų legitimaciją, be kita ko, susijusią ir su istorijos perrašymu, atrandant

* Rusų kultūrai valdovo asmens kultas nebuvo naujiena – jau nuo XVIII a. formavosi carų asmens kultas, pasireiškęs Petro I, Jelizavetos II ir Jekaterinos II atžvilgiu. Retorikos tyrinėtojai nurodo aiškias šiuos valdovus šlovinančių tekstų ir V. Leninui bei J. Stalinui skirtos viešosios panegirikos paraleles (Хазарев, 2012).

„vietines komunistines tradicijas“ – tai ryšku to meto lokaliaje istorijos politikoje, ypač monumentalistikoje ir muziejuose. Lietuvos SSR jos, pavyzdžiui, buvo siejamos su 1918–1919 m. Vinco Kapsuko vyriausybės gyvavimo epizodu ir su tarpukariu veikusiais bei prezidento Antano Smetonos režimo persekiotais komunistais pagrindininkais.

Kilęs karas su nacistine Vokietija sovietų propagandininkams taip pat veikiai padėjo rasti analogų praeityje, ypač su 1812 m. karu (jam atminti pastatyta Kristaus Išganytojo šventovė Maskvoje jau buvo susprogdinta 1931 m.). Tačiau paraleliai augo ir „tautų draugystės“ mito vaidmuo (Ewans, 1993:46–47), jis išliko svarbus iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo. Taigi sovietinis metanaratyvas keitėsi, nelygu kaip kito sociopolitinės aplinkybės, tačiau jame išliko ir ankstesnių bruožų, pavyzdžiui, internacionalizmas, nors jam ir nebeskirtas toks pat reikšmingas vaidmuo kaip pirmaisiais porevoliuciniais metais (tačiau jis vėl atgims, kai prireiks įtvirtinti proslalininius režimus VRE po karo) (Smith, 2013). Prieškarinis ideologinis metanaratyvas buvo nukreiptas į bekompromisių perskyrų tarp „saviškių“ ir „liaudies priešų“ kūrimą, o štai karo metai ir pokaris šią situaciją pakeitė kardinaliai. Susitelkimas į kovą su išorės grėsme tapo bendra visuomenės patirtimi, nepaisant socialinio statuso ir kitų skirtumų. Karo meto atmintis suvaidino lemiamą vaidmenį rusiškam/sovietiniam tapatumui visuotinai įsitvirtinti. Taip, pirmąsyk po Spalio perversmo ir Pilietinio karo, makropolitinis tapatumas ėmė plėtotis nesiremdamas vienos visuomenės dalies konfliktu su kita, o tapo palaikomas kolektyvinės priklausomybės tam tikrai bendrijai jausenos, net jei ta bendrija ir turėjo lokalių bruožų, net jei joje išliko nacionalinio ir sovietinio pradų skirtis. DTK atminties institucionalizacija, suklestėjusi L. Brežnevo vadovavimo metais, tam turėjo išskirtinai reikšmingą, ilgalaikį ir stabilizuojamą poveikį. Kaip teigia O. Malinova, ši atmintis buvo transliuojama įvairiais socializacijos kanalais – nuo darželių iki darbo kolektyvų, kas leido jai pasižymėti unikaliu organiškumu. Kita vertus, ji nesunkiai įsipiėšė į daugelį kitų, kultūriškai apibrėžtų, prasminių rėmų, pradedant variacijomis *didvyriškumo* tema („laisvės gynėjai“, „civilizacijos gelbėtojai“ ir t. t.) ir baigiant *aukos ir pasiaukojimo* siužetais, o tai skirtinguose kontekstuose įgalino konstruoti ir išlaikyti pozityvų kolektyvinio „mes“ vaizdinį (Малинова, 2015:7).

Raudonosios armijos įžengimas į VRE šalių teritorijas ir pokarinis jų perdavimas, sukuriant čia atvirai promaskvietiškų, lengvai kontroliuojamus ir vietos komunistų vadovaujamus marionetinius režimus, ne tik išplėtė sovietinio simbolinio kraštovaizdžio kūrimui būtiną erdvę, bet ir aktualizavo tarptautinio

proletarinio internacionalizmo retoriką, nors ir priverstą kiek apsiriboti dėl sutarčių su antihitlerinės koalicijos sąjungininkais. Internacionalizmo sąvoka prisipildė ne tik lozungais apie Maskvos lyderystę ir sovietinę santvarką pažangia pripažįstančių jėgų paramą visame pasaulyje, bet ir pasižymėjo asmenišku lojalumu J. Stalinui, kaip pasaulinio komunistinio judėjimo vadui. Taigi pokarinis internacionalizmas daug kur ėmė panėšėti į imperinės didvalstybės plėtros užmačias. T. Martinas atkreipia dėmesį į rusų tautos situacijos dviprasmiškumą, susiklosčiusį esant naujoms geopolitinėms aplinkybėms, ir vadina ją „nepatogia nacija“: „per didele, kad būtų ignoruojama, tačiau tuo pat metu ir per daug pavojinga tam, kad jai būtų galima suteikti tokį pat institucinį statusą, kokį turėjo kitos gausesnės tautybės“ (Martin, 2001:542). Siekį suteikti RSFSR tokias pat valdžios institucijas ir galias, kokiomis disponavo kitos sąjunginės respublikos, blokavo būtent J. Stalinas ir jo įpėdiniai. Šie nuogaustavimai, kad rasis kitas – rusiškas – valdžios centras, anksčiau ar vėliau tapsiantis konkurentu centriniam, po kelių dešimtmečių, sovietinei sistemai išgyvenant gilią krizę, išties pasitvirtino, kai tokios dvišalystės tarp Michailo Gorbačiovo ir B. Jelcino susiformavimas ir pavertė šią problemą neišsprendžiama. Taigi asimetrijos tarp RSFSR ir kitų sąjunginių respublikų teisių ir įgaliojimų išsaugojimas leidžia teigti, kad esminiai korenizacijos rezultatai vis dėlto nebuvo atšaukti net per įvykusį posūkį į „rusocentrizmą“. Sovietologas Jurijus Slezkinas šią dispoziciją apibūdino žinoma metafora: SSRS – tai didelis „komunalinis butas“ (Slezkin, 1994). Taigi „tautų draugystės“ tezė, įtvirtinta 4 dešimtmečio viduryje, atliko istorinių naratyvų, egzistuojančių nacionalinėse respublikose ir Centre, suderinimo ir tarpusavio balansavimo funkciją. Taip nerusų teritorijų įjungimas į Rusijos valstybę buvo vertinamas kaip „istoriškai progresyvus“, o štai „jungas nacionaliniu pagrindu“ galėjo būti traktuojamas negatyviai, kaip klasinės carizmo esmės įrodymas, todėl ir bendra skirtingų tautybių revoliucionierių kova su carizmu, pasibaigusi išnaudotojiško režimo nuvertimu, esą atvedė prie tikrojo nacionalinio išsivadavimo, kurį realizuoti ir apginti mažosios tautos buvo pajėgios tik „kartu su didžiąja rusų tauta“. Šitaip „Spalio revoliucijos“ bendrasovietinė, o vėliau ir pasaulinė reikšmė buvo pripažįstama besąlygiškai, o DTK Pergalė organiškai įsirašė į teleologinį Rusijos ir kartu visuotinės istorijos sovietinės vizijos kanoną.

Šis kanonas patirs stiprų iššūkį per XX partijos suvažiavimą ir chruščiovinį „atšilimą“. J. Stalino „asmens kulto“ atmetimas ir iš dalies atskleista tiesa apie masinį terorą ir represijas, vykdytus jo valdymo metais, buvo pernelyg reikšmingi, kad juos būtų galima ilgai išlaikyti oficialiojo diskurso apie neseną praeitį parašėse (Михайлин, 2016). Tam pasitarnavo ir frontininkų demobilizacija, represuotųjų

grįžimas iš Gulago ar tremties, kaip ir dalinė jų rehabilitacija. Tai leido į viešumą iš-eiti dar vienai socialinei grupei, vienijamai bendros tragiškos patirties ir atminties, kuri nesutapo su oficialiai įtvirtinta ir propagandos palaikoma „linija“. XXII partijos suvažiavime N. Chruščiovas net paragino įamžinti politinių represijų aukas, o tai reiškė, kad atsakomybės už jas ir kaltės pripažinimo tema, nors ir su daugeliu išlygų, bent kuriam laikui tapo valdžios remiamo diskurso apie neseną praeitį dalimi. Kartu ir vado asmens desakralizacija simboliniame lygmenyje – J. Stalino palaikų pašalinimas iš mauzoliejaus, paminklų nuvertimas, miestų ir kitų vietovių pervardijimas, jo vardo ištrynimasis iš viešosios informacijos šaltinių ir t. t. – negalėjo nesukelti abejonių paties oficialiojo istorinio kanono pagrįstumu. Šioms abejonėms plisti padėjo ir „atlydžio“ metais pakitusi viešojo diskusijų erdvė, inspirojuojama išlaisvėjusių literatūrinių žurnalų, teatro spektaklių ir pro cenzūrą prasirovusių kino filmų. Tačiau ši padėtis ilgai netruko ir, režimui radus naują atramą šalies raidai – kosmoso užkariavimą, – buvo pamažu užgniaužta (Sandle, 2002). Nušalinus N. Chruščiovą siaurėjanti viešojo erdvė vėl traukėsi į pagrindį, susikoncentravo į disidentinį ar paradisidentinį diskursą. Čia formavosi visiškai nauji tekstai, dalis kurių radikaliai kvestionavo oficialųjį naratyvą. Būtent jie bus prisiminti ir taps itin paklausūs 8 dešimtmečio pabaigoje–9 pradžioje.

Šie trumpai aptarti sovietinio metanaratyvo svyravimai nėra vien lokalus reiškinys, kaip atrodytų iš pirmo žvilgsnio, stipriai priklausomas nuo šalies vystymės personalijų valios ir tuometinių tarptautinių bei vidaus politikos konjunktūrų. Iš tiesų visoms moderniosioms valstybėms, nepaisant politinio jų režimo tipo, būdingi vidiniai prieštaravimai, kylantys iš dominuojančios ideologijos ypatumų ir tampantys potencialaus nestabilumo šaltiniu. Šį paradoksą knygoje „Moderniosios visuomenės politinės formos“ bene pirmasis aprašė prancūzų politinis filosofas Claudas Lefortas. Jo esmė – bet kurios moderniosios valstybės, nesvarbu, totalitarinės, autoritarinės ar demokratinės, ideologijoje ilgainiui atsirandantis neišvengiamas normatyvinio diskurso ir jo įgyvendinimo praktikų atotrūkis. Tam, kad valstybės valdymą vaizduotų esant legitimų, ideologiniam diskursui tenka nuolat apeliuoti į kažkokią objektyvią, abejonių nekeliančią tiesą (Lefort, 1986), kuri savo ruožtu įkūnija vienus ar kitus Apšvietos idealus, supolitintus Didžiosios prancūzų revoliucijos šūkyje *Laisvė, Lygybė, Brolybė*. Ši tiesa randama tik anapus ideologinio diskurso, todėl negali būti jam pavaldi. Tai reiškia, kad ideologinis diskursas negali jos nei kvestionuoti, nei pagrįstai įrodyti. Tai, Leforto nuomone, bet kurios valstybės struktūrą daro nestabilią ir gali anksčiau ar vėliau atvesti prie ideologijos krizės, o tai reiškia, kad ir prie valstybės valdymo

legitimumo krizės. Tačiau ši paradoksa kažkuriam laikui pajėgi uždengti galios valdytojo (*master of power*) figūra (Lefort, 1986:99), įpinta į ideologinį diskursą ir pasižyminti tuo, kad ji vienintelė neva disponuoja asmeniniu objektyvios tiesos pažinimu ir savimi liudija, kad ši tiesa išties egzistuoja. Šis politikos subjektas sistemoje užima unikalią padėtį – jis lyg ir atsiranda anapus ideologinio diskurso, iš kur tampa pajėgus vertinti bet kurių ideologinių teiginių atitikimą objektyviai tiesai (Lefort, 1986:211–212), tačiau tuo atveju, jeigu tokia ideologinio diskurso valdančioji figūra išnyksta, „Leforto paradokso“ nebėra kam pridengti ir visi vidiniai prieštaravimai tampa vis pastebimesni, o tai gali vesti prie tolygaus ideologijos pokyčio ir galiausiai net apskritai prie valdžios teisėtumo krizės.

„Leforto paradoksas“ leistų paaiškinti ir sovietų ideologijos likimą M. Gorbaciovui pradėjus socioekonominės reformas. „Objektyvi tiesa“ apie tikrovę, kuria jis iš pat pradžių rėmėsi, buvo suformuluota kaip komunizmo sukūrimo galimybės ir neišvengiamumo postulatą, paremtas esą mokslinė marksizmo-leninizmo doktrina, kurios nebuvo galima įrodyti, tačiau nebuvo galima ir kritikuoti ar abejoti. Nesunku numanyti, kad politinė figūra, ankstyvaisiais sovietų valstybės gyvavimo laikotarpiais savimi uždengianti vidinius ideologijos prieštaravimus, iš pradžių buvo „pasaulinio proletariato vadas“ V. Leninas, o vėliau J. Stalinas. Stalino, kaip valdančiosios figūros, vaidmuo kuriant ir palaikant ideologinį diskursą, o ir simbolinį kraštovaizdį, formuojamą pagal vadinamojo socialistinio realizmo (sorealizmo) estetinę doktriną, kurią jis asmeniškai suformulavo ir įtvirtino, tapo fundamentalus. Vadas vienintelis turėjo prieigą prie „objektyvios tiesos“, kaip ir išimtinę jos teisingo aiškinimo masėms teisę, ir tai jam leido sutelkti savo rankose absoliučią valdžią, sukurti asmens kultą ir asmeniškai įsitraukti į įvairiausių oficialiai skelbiamų tekstų redagavimą, įskaitant mokslo straipsnius, grožinę literatūrą, kino filmus, muzikos kūrinius, o kur dar begaliniai „valymai“ (dar viena savotiška „socialinio teksto redagavimo“ forma) partijos gretose ir visuomenėje. Tačiau, prasidėjus destalinizacijai ir ypač pasmerkus J. Stalino asmens kultą, ši „valdančioji figūra“ buvo sunaikinta. Nors N. Chruščiovas, o vėliau ir L. Brežnevas, ir bandė ją pakeisti kolektyvine „Partijos“ figūra, tačiau iš tiesų išnyko pati galimybė ideologiniam diskursui užimti išorinę poziciją. Taip nyko ir pats metadiskursas, anksčiau atlikęs viešo ideologinių teiginių vertinimo ir jų atitikimo (arba neatitikimo) objektyviai tiesai funkciją. Nors pati ši „tiesa“ („mokslinio“ komunizmo ir marksizmo-leninizmo nuostatai) formaliai ir liko galioti, o ideologinis diskursas toliau į ją apeliavo, tačiau nebeliko subjekto, kuris turėtų unikalią šios tiesos pažinimo teisę ir neginčijamą autoritetą perteikti ir aiškinti ją masėms. Šio pokyčio

rezultatu tapo fundamentalus socializmo diskursyvinio režimo reorganizavimas. Vėlyvuoju sovietmečiu ši problema mėginta spręsti kuo tiksliau atitinkant ideologinių teiginių ir ritualų formą, o ne turinį, į kurį imta vis mažiau gilintis. Kitaip tariant, postalininiais metais nebereikėjo tikėti komunizmo doktrina, pakako imituoti šį tikėjimą ritualais, kalba ir praktikomis – jų analizei vėlyvuoju sovietmečiu A. Yurchakas ir skiria daugiausia dėmesio savo gerai žinomoje knygoje „Viskas buvo amžina, kol to nebeliko“ (Yurchak, 2006:52). Jo nuomone, dar kelis dešimtmečius iki tol, kol *perestroika* (persitvarkymas) ir *glasnost* (viešumas) atvers sovietiniams piliečiams nuo jų kruopščiai slėptą tiesą apie represijas ir masinius stalinizmo nusikaltimus žmoniškumui, destalinizacijos inspiruotas vyko lėtas ir nepastebimas ideologinio diskurso keitimo tuščiavidurė forma procesas. Jis lėmė, kad šių teiginių prasmė ėmė sekti, juos veikė rutinizacija ir standartizacija, bet kartu radosi ir pseudomokslinis sudėtingumas. Taigi sovietinis ideologinis diskursas liovėsi funkcionuoti kaip mokslinis tikrovės aprašymas, kurį galima būtų kažkaip objektyviai įvertinti kaip teisingą arba klaidingą, ir dar gerokai iki tol, kol jį galutinai delegitimuos atsivėręs tikrovės plyšys. Pavyzdžiui, tarp postulatų apie komunizmo statybą, „nepaisant vis dar pasitaikančių sunkumų ir trūkumų“ ir tikrosios SSRS socioekonominės padėties. Kartu tyliai žlugo ir jo pretenzijos būti vieninteliam teisingam, visuotiniam ir neišvengiamam. Tai leistų paaiškinti sovietinių ritualų ir simbolinio kraštovaizdžio, skirto jiems įkūnyti ir atlikti, stabilumą ir gajumą – formai įveikus turinį režimui tiesiog nebeliko nieko kito, kas galėtų pridengti šį kokybinį pokytį ir leistų toliau vaizduoti, kad viskas liko kaip buvę.

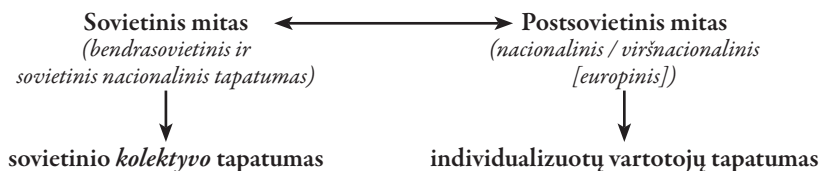
Sovietinio simbolinio kraštovaizdžio inercijos ir kaitos ambivalencijai žlugus jį kūrusiai ir palaikiusiai sistemai geriau suvokti svarbios ir kiek iš kitos pusės prie A. Yurchako aptartų klausimų prieinančio žinomo rusų antropologo Vadimo Michailino mintys. Jis anksčiau trumpai aptartą sovietinės deideologizacijos procesą linksta aiškinti per viešosios / privačios erdvės plėtros prizmę. Iki 1917 m. Rusijos viešojoje erdvėje buvo itin siaura, o manipulatyvinės gyventojų nuomonės formavimo technologijos dar menkai išplėtos. Bolševikų perversmas šią situaciją pakeitė radikaliai – kiekvienam sovietiniam žmogui buvo įteigta atsakomybė už „didelius kontekstus“ – „pasaulinę revoliuciją“, „socializmo statybą“, „žūtūtinę kovą su išorės ir vidaus priešais“ ir t. t. Tik chruščiovinės reformos suteiks jam teisę ir į privačias, ideologijos nepasiekiamas ar ne visai kontroliuojamas erdves – mažagabaričius butus, individualius ūkinius (sklypai prie sodybų) ar verslo (spekuliacija, nelegali namudinė gamyba ir smulkios paslaugos mieste) interesus. „Atlydis“ buvo nomenklatūrinės kontrrevoliucijos mėginimas užsitikrinti sau teisę likti nevisiškai

peršviečiamai visa reginčios Totalitarinės Valstybės akies, tai šie lūkesčiai veikiai išplito į žemesnius visuomenės sluoksnius. Jie imti sieti su geresne gyvenimo kokybe, „priėjimu“ prie deficitinių prekių, įvairesniu vartojimu, spartesniu kiliu socialiniais liftais, statuso gerėjimu. Taigi didieji sovietiniai diskursai ilgainiui prarado savo galią ir virto vien „įkyriu propagandiniu triukšmu“ – šis kasdien skambėjo iš visų žiniasklaidos priemonių ir, esant poreikiui, galėjo būti atkartojamas, tačiau jau nelėmė realių motyvacinių sistemų ar apskritai nebeturėjo su jomis jokio ryšio. Pasak Michailino, būtent visuotinė vėlyvojo sovietmečio privatybės utopija galiausiai ir atvedė į komunistinio projekto krachą (Михайлин, 2016). Štai kodėl, galiausiai atsikračius valstybės priežiūros ir reguliavimo, postsovietiniai žmonės taip noriai ir nekritiškai priėmė neoliberalią retoriką ir programą, idealiai atliepiančią jų svajones nevaržomai vartoti ir mėgautis iki tol uždraustais kapitalizmo vaisiais (Сергеев, Амангалиева, 2015).

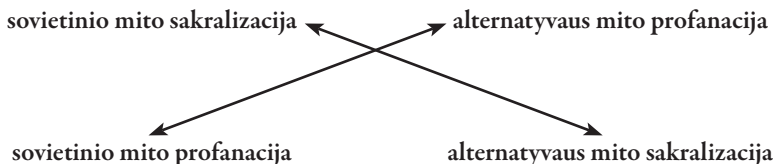
Apibendrinant galima teigti, kad sovietinis režimas kūrė mitus ir praecities interpretacijas, kurios buvo grįstos ideologijos padiktuotomis nuostatomis ir pristatomos kaip „vienintelės teisingos“. Pastarosios buvo nepaliaujamai transliuojamos per mokyklas, žiniasklaidą, muziejus, parodas, nacionalines šventes, ritualus ir t. t. Šioje sistemoje paminklai, muziejai ir memorialai, kartu su juose atliekamomis ceremonijomis, pateko į patį oficialiojo naratyvo centrą ir įgavo simbolinę bei sakralinę krūvį, tarnaujantį ir (per)auklėjant piliečius, ir pašalinant kitas, konkurencines, alternatyvias, grupines atmintis ar tikėjimų sistemas. Tokia hierarchiška – nuo partijos vadų iki karo ir darbo didvyrių, nacionalinių komunistinių veikėjų ir galiausiai vietinių kultūrininkų įamžinimo, – homogenizuota ir homogenizuojanti režimo puoselėjama oficialioji atmintis buvo orientuota į visus piliečius. Jos tikslas, nepaisant lokalių skirtumų, buvo formuoti ir palaikyti tam tikrą viršnationalinį tapatumą, įvairiausių gyventojų lojalumą režimui ir jų socialinę sanglaudą. Kolektyvinės atminties homogenizacija tapo reikšminga sudėtine šių procesų dalimi, pasireiškusia ir tuo, kad siekta, tiesa, ne visuomet sėkmingai, kištis ir atmesti ar, priešingai, nugludinti ir režimo reikmėms taip pat pritaikyti šeimų, konkrečių grupių ir net individų atmintį. Kitaip tariant, norėta ideologijos ir propagandos veikimą paversti vienkrypčiu – *iš viršaus į apačią*, – beveik nepaliekant vietos ir laisvės atminties kultūros lauke visuomenei reaguoti kitaip, nei numatyta ir suplanuota, o už nesankcionuotus veiksmus demonstratyviai ir griežtai baudžiant. Tuo ji skyrėsi nuo demokratinių visuomenių kultūrinės atminties, kuri leidžia egzistuoti skirtingoms grupių, šeimų ar individų atmintims, iš dalies arba visai nesutampančioms su valstybės formuojama ir palaikoma viešojo atminimo

erdve (Meusburger, 2011), gerai suvokiant, kad tai gali vesti ir prie įtampų ar konfliktų. Tačiau oficialioji sovietinė ideologija, nors ir garantavo tam tikrą kultūrinių vaizdinių rišlumą ir stabilumą, vis dėlto negalėjo iki galo užtikrinti, kad jų kultūrinis vartojimas ir buitinis funkcionavimas visiškai atitiks planuotus lūkesčius. Pavyzdžiui, net monumentai veikiai apaugdavo desakralizuojančiomis ar išjuokiančiomis konotacijomis ir anekdotais, iš liaudiškosios juoko kultūros perspektyvos „perskaičius“ simbolinį kraštovaizdį ir nesankcionuotai interpretuojant šiuos objektus (Радченко, 2019). Tai turės nemenką reikšmę tolesnei jų diskreditacijai, vedančiai prie fizinio pašalinimo arba virtimo „nematomais“.

SOVIETINIO IR POSTSOVIETINIO MITO ADRESATAI

SOVIETINIO IR POSTSOVIETINIO MITŲ NESUDERINAMUMAS

Taigi, nors sovietinis metanaratyvas buvo vertybiškai neutralizuotas jau vėlyvuju sovietmečiu, tačiau jo atmintis ir tuomet susiformavę būdai reaguoti į ideologines konstrukcijas jį pergyveno. Demokratinės nuostatos, skatinančios požiūrių ir idėjų įvairovę, kaip ir visuomenės totalitarinės kontrolės atmetimas, užkirto kelią kurti savo rišlumu ir sistemingumu sovietiniam metanaratyvui analogišką ideologinį pasakojimą. To nepaisant, naujojo istorinio naratyvo, lydimio savitos mitologijos ir simbolių, poreikis postsovietinėse valstybėse veikiai tapo akivaizdus. Iš esmės šių skirtingų ir vienas kitam prieštaraujančių – iš sovietmečio paveldėtų ir naujų – vertybinių principų sankirtoje ir formavosi postsovietinis tapatumas, kuriame reikšmingą vietą užėmė diskusijos ir praktikos, susijusios su tolesniu išlikusių simbolinio kraštovaizdžio elementų likimu.

DEKOMUNIZACIJOS FORMOS IR EIGA

Sovietų Sąjunga liovėsi egzistuoti 1991 m. gruodžio 25 d., kai SSRS prezidentas M. Gorbačiovas, per televiziją kreipdamasis į sovietinius piliečius, pranešė apie savo atsistatydinimą (*Отставка Горбачева...*, 1991). Prieš tai, gruodžio 8 d., Rusijos prezidentas B. Jelcinas ir Rusijos valstybės sekretorius Genadijus Burbulis, Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Stanislavas Šuškevičius ir Ministrų Tarybos pirmininkas Viačeslavas Kebičius, Ukrainos prezidentas Leonidas Kravčiukas ir premjeras Vitoldas Fokinas pasirašė susitarimą, žinomą *Belovežo susitarimo* pavadinimu, kuriame paskelbė, kad SSRS nebėra ir vietoj jos kuriama NVS. Tačiau Sovietų Sąjungos žlugimo procesas anaip tol nesibaigė dieną, kai Maskvos Kremliuje buvo nuleista SSRS vėliava. Tai tapo tik ilgo, fizinio ir mentalinio, imperijos dezintegracijos ir dekomunizacijos proceso pradžia. Šis procesas, su išlygomis, tęsiasi iki šiol.

Esama daugybės sovietų sistemos griūties interpretacijų (Fowkes, 1993; Brown, 2009; Crump, 2014; Кapper Д'Анкоcc, 2017(a); Кapper Д'Анкоcc, 2017), tačiau gerai žinomas ir faktas, kad oficialaus istorinio naratyvo irimas bei siekis atkurti „istorinę tiesą“ *perestroikos* metais tapo viena svarbiausių sovietinio režimo delegitimacijos priežasčių (Sherlock, 2007). Žinomas rusų eseistas Kirilas Kobrinas teigia, kad sovietinių piliečių ateities lūkesčiai buvo susiję su trimis vaizdiniais: pirma, kad taip gyventi nebeįmanoma, antra, kad SSRS istorija buvo šunkelis, nuvedęs tolyn nuo normalios valstybės raidos kelio, ir trečia, kad praityje gero gyvenimo „norma“ neoficialiai buvo siejama su Rusijos imperija, o dabartyje – su klestinčiais Vakaraais (Кобрин, 2017). 1987–1991-ieji buvo didžiųjų sociopolitinių pervartų ir įvykių „sutirštėjimo“ metai. Žlungant Sovietų Sąjungai senieji centriniai elitai, žinoma, mėgino išlaikyti *status quo*, bet buvo priversti stoti į konkurencinę kovą su naujai iškilusiomis revoliucinėmis jėgomis, Rusijos demokratizacijos perspektyvą siejančiomis su totalitarizmo ir imperinių ambicijų atsisakymu. Savo ruožtu „nacionalinių pakraščių“ partinis aparatas, suinteresuotas įgyti daugiau savarankiškumo, taikėsi išnaudoti silpnėjančią Centro kontrolę. Taip sulig M. Gorbačiovo inspiruotomis reformomis prasidėjo staigi politinio ir kartu simbolinio kraštovaizdžio kaita. Anksčiausiai aktyviam nacionalinių interesų gynimui konsolidavosi Užkaukazės ir Baltijos respublikų visuomenės (vėliau jų kultūrinėje atmintyje bus įtvirtintas analogiškas pradžios mitas apie „respubliką,

sugriovusią Sovietų Sąjungą^{*)}). Tačiau veikiai įvykęs SSRS žlugimas nepanaikins buvusių socioekonominių problemų ir net sukurs daug naujų, o daugeliu atvejų nenutrauks sovietmečiu susiformavusių Centro ir periferijų santykių, kaip ir tarpvalstybinių ryšių. Postsovietinė Rusija sumaniai tuo naudosis, kurdama įšaldytų konfliktų zonas atplėstose Azerbaidžano (Kalnų Karabachas^{**)}, Moldovos (Padniestrė), o vėliau ir Sakartvelo (Pietų Osetija ir Abchazija), Ukrainos (Krymas, Donbasas) teritorijose, atvirai ar slapta kišdamasi į jau nepriklausomų valstybių priimamus vidaus bei užsienio politikos sprendimus.

Sovietinio laikotarpio pervertinimo ištakos – M. Gorbačiovo paskelbta *perestroikos* ir *glasnost* programa. Nors istorinės atminties temos anaip tol ne iš karto tapo svarbiausiais viešosios erdvės kokybinės kaitos veiksniais, tačiau atsiradusi iki tol draustų temų viešinimo ir laisvo svarstymo galimybė, kaip ir cenzūros panaikinimas, pasitarnavo tolydžiam oficialiojo metanaratyvo kvestionavimui iki tokio lygio, kad jis galiausiai buvo atmestas. 1987–1989 m., su kiekvienu nauju „Moskovskije novosti“ arba „Ogoniok“ numeriu, iki tol nutylimos arba griežtai ideologiškai apdorotos istorinės temos buvo vis labiau atveriamos, o milijonai jų skaitytojų greitai suvokė, kad tai ne vien to, „kas leidžiama“, rėmų praplėtimas, bet ir kažkas kokybiškai visiškai nauja. Į viešąją politinį diskursą įsiveržė moralinės kategorijos, ir jas pasitelkiant imta pervertinti režimo pamatus, o tai neišvengiamai vedė ir į jų kvestionavimą, deskralizavimą ir diskreditavimą. 1987–1988 metus galima laikyti nulūmusiais SSRS likimą, nes tada buvo aktyvuoti keletas galingų dezintegracinių mechanizmų: atmestos ideologinė monopolija ir cenzūra, pašlijo vidinės SSKP vienybė, į valdžios struktūras atsirado galimybė ateiti žmonėms, kurie save pozicionavo kaip režimo oponentus. Taip pat vis labiau ryškėjo planinės ekonomikos erozija, regionuose kilo separatistinės nuotaikos, kai kuriose sąjunginėse ar autonominėse respublikose augo nacionalinis sąmoningumas ir nepriklausomybės viltys. Nutylėtųjų istorinės atminties klausimų atradimas ir visuotinis svarstymas suvaidino itin reikšmingą vaidmenį klibinant sistemą iš vidaus (Sherlock, 2007:2). Rišlaus, konsoliduoto ir stabilaus metanaratyvo, apeliuojančio į

* Pavyzdžiui, tokių pretenzijų į pirmumą reiškia ir Armėnija, ir Azerbaidžanas, kur 1987–1988 m. vyko tarptautiniai susidūrimai dėl Kalnų Karabacho. Tada atitinkamos etninės mažumos patyrė persekiojimą ir buvo priverstos palikti priešišką valstybę bei grįžti į savo kilmės šalį (Шнирельман, 2003; *Большой Кавказ...*, 2014).

** 2020 m. žiemą Azerbaidžanas, padedamas Turkijos, susigrąžino visų septynių Kalnų Karabachą supančių rajonų kontrolę ir dalį paties Kalnų Karabacho. Armėnija išlaikė likusias teritorijas tik Rusijos kariuomenės dėka.

viršnacionalines vertybes, išlaikymas sovietinei sistemai turėjo tokią pat reikšmę kaip ir partinės nomenklatūros sau prisiskirta valdžios monopolija. Tačiau net ir jos eizėjimas ir galiausiai atmetimas 9 dešimtmetyje nereiškė, kad tie diskursyviniai ir simboliniai komponentai, kurie buvo glaudžiausiai susiję su praeities interpretacijomis, bus taip pat greitai ir be apeliacijų atmeti. Kitaip nebūtų įmanoma suprasti ir paaiškinti atminties konfliktų ar net recidyvų, apie kuriuos bus kalbama vėliau, iki šiol kylančių postsovietinėje erdvėje – ir pačioje Rusijoje, ir kitose šalyse.

Siekdamos pagrįsti savo teisę į suverenumą, postsovietinės valstybės pirmiausia gręžėsi į tolimesnę ar artimesnę praeitį ir ieškojo įrodymų, kuriais remdamosi galėtų juridiškai ir simboliškai kurti naująjį politinį tapatumą. Šios, kartais labiau norimo, įsivaizduoto nei faktinio, valstybingumo ištakos buvo atrandamos ir antikos epochoje (Kaukazo valstybės, Vidurio Azijos respublikos), ir viduramžiais (Kyjivo Rusia, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, XV–XVI a. Moldovos Kunigaikštystė, Vidurio Azijos chanatai), ir naujaisiais laikais (tarpukariu nepriklausomos Lietuva, Latvija ir Estija). Tai rodė ir jų susigrąžinta senoji ar sukurta naujoji valstybinė simbolika (vėliava, herbas, himnas). Iš visų buvusių penkiolikos sąjunginių respublikų tik Baltarusija ir Tadžikistanas išlaikė sąsajas su savo sovietine heraldika*. Komunistinio palikimo pervertinimas ir dekomunizacija buvo tuo metu suvokiami kaip priemonė šioms nacijoms „pasveikti“ nuo totalitarizmo ir „normalizuotis“. Tuo tarpu Vidurio ir Rytų europiečiai, desovietizuodami savo nacionalines istorijas, labiau orientavosi į ateitį ir dažniausiai rinkosi liberalų modelį. Jame regiono tautos vaizduotos kaip istoriškai priklausiusios Vakarų civilizacijai ir natūraliai linkstančios į demokratiją, kuriai įgyvendinti trukdė užkariautojai, siekdami šias tautas priversti pasirinkti istorinės raidos aklavietę. Ir tik žlugus sovietiniam eksperimentui joms esą pagaliau pavyko grįžti į demokratizacijos kelią. Europos Tarybos Parlamentinės asamblėjos (ETPA) 1996 m. birželio 27 d. rezoliucija (*Council of Europe...*, 1996) faktiškai tapo dekomunizacijos programa, pateikiančia rekomendacijų dėl liustracijos, restitucijos, teroro aukų reabilitacijos, represinių institucijų archyvų ir pan. Šioje rezoliucijoje teigiama, kad „instituciniu lygmeniu šis paveldas apima perteklinę centralizaciją, civilinių institucijų

* Būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad iš jų visų tik Lietuva turi ir viduramžišką, ir modernią, tarpukario valstybingumą, patirtį, todėl ši faktorių dar reikėtų atidžiau įvertinti kalbant apie lietuvių statusą ir tapatumą sovietmečiu ir būnant ES. Baltarusiai LDK tradicija galėjo ir tegali remtis tik iš dalies, nes čia jie nebuvo titulinė tauta (nors dabar ir esama pseudomokslinių mėginimų taip teigti, nuvertinant lietuvių indėlį į senąjį valstybingumą, kuo pasižymi litvinizmo judėjimo narių kuriama produkcija ir veikla).

militarizavimą, biurokratizaciją, monopolizavimą ir per didelę reguliavimą; visuomenės lygmeniu jis siejasi su kolektyvizmu ir konformizmu, aklu paklusnumu ir kitais totalitarinės minties modeliais“. Todėl šio dokumento signatarai pareiškia siekį „sukurti pliuralistines demokratijas, pagrįstas teisine valstybe ir pagarba žmogaus teisėms bei įvairovei. Šiame procese svarbų vaidmenį atlieka subsidarumo, pasirinkimo laisvės, galimybių lygybės, ekonominio pliuralizmo ir sprendimų priėmimo proceso skaidrumo principai. Valdžių atskyrimas, žiniasklaidos laisvė, privачios nuosavybės apsauga ir pilietinės visuomenės plėtra yra kelios priemonės, kurias galima panaudoti decentralizacijos, demilitarizacijos, demonopolizavimo ir debiurokratizavimo tikslams pasiekti“. Desovietizacinė logika vedė prie didesnio ar mažesnio atsiribojimo nuo komunizmo, sovietinės praeities, Rusijos kultūrinės įtakos ir visko, kas su tuo teisingai ar klaidingai buvo siejama. Šios nuostatos kartais net pavadinamos „postkomunistiniu nihilizmu“ (*After Politics...*, 2015). Liustracinės priemonės*, daugiausiai pasitelktos pirmajame, iš dalies ir antrajame, nepriklausomybės atgavimo dešimtmetyje, apėmė įvairius sovietinio laikotarpio vertinimo aspektus (Ellis, 1996; Nalepa, 2010). Skirtingose postsocialistinėse ir dalyje postsovietinių šalių dekomunizacija įgavo skirtingą mastą ir gylį, pasireiškė kaip:

- ♦ politinių represijų aukų rehabilitacija įstatyminiu lygiu ir materialinė kompensacija jiems (Baltijos šalyse, Čekijoje, Vengrijoje, Rumunijoje);
- ♦ teisių į komunistinių režimų nacionalizuotą nuosavybę atkūrimas fiziniams asmenims ir institucijoms (restitucija ir/ar materialinė kompensacija). Daugelyje VRE šalių, kurios įstojo į ES su 2004 m. plėtros banga, tai apėmė ir Holokausto aukas, o kartais – ir kovotojus už nepriklausomybę;
- ♦ teisminiai procesai prieš komunistinių režimų lyderius (bene garsiausias atvejis – tribunolas, kuriame Nicolae ir Elena Ceaușescu buvo pasmerkti mirties bausmei ir ji čia pat įvykdyta. Taip pat teisminiai procesai prieš Erichą Honeckerį [VDR], Voicechą Jeruzelskį [Lenkija], kurie taip niekuo ir nesibaigė dėl solidaus kaltinamųjų amžiaus ir mirtinų ligų), taip pat prieš sovietinių represinių struktūrų darbuotojus Latvijoje**, Lietuvoje***,

* Liustracija (lot. *lustratio*) – apšvietimas, atidengimas, apvalymas.

** Garsiausias atvejis – buvusio raudonojo partizano V. Kononovo, 1998 m. apkaltinto susidorojimu su civiliais, įtartiniais bendradarbiavus su naciais, ir Latvijos teismo nuteisto 6 metams, byla, pasibaigusi jo pergale EŽTT. Vykstant procesui Rusija jam reiškė visokeriopą paramą (Нарочницкая, 2011)

*** Analogiškai kaltinimai, mesti žydų kilmės raudonajam partizanui Y. Aradui, subliuško 2008 m., įsikišus aukščiausiems Lietuvos vadovams (BNS, Buvusio sovietų partizano..., 2008).

Estijoje*, daugiausia kaltinant juos nusikaltimais žmoniškumui ir genocidu;

- nacių ir sovietų simbolikos draudimas (Yavorsky, 2015);
- draudimas viešai neigti komunistinio ir nacistinio režimų nusikaltimus (įsivedė Lenkija, Čekija, Vengrija ir Lietuva);
- memorialiniai įstatymai. Į juos įeina teisės aktai, nustatantys atminimo datas, susijusias su komunistinio ir nacistinio režimų aukų atminimu, tačiau ne tik – gali būti minimos ir herojiniam naratyvui svarbios datos;
- liustracija.

Kaip teigia liustracijos procesus tyrinėjusi Lavinia Stan, postsocialistinių valstybių teisinėse sistemose ši tema buvo iškelta palyginti anksti (Stan, 2009:222), tačiau jų šios srities įstatymams būdinga įvairovė ir skirtinga teisinės atsakomybės traktuotė. Nors liustracija ir archyvų atvėrimas buvo labai prieštaringas procesas ir aštrių diskusijų šaltinis visame regione, nepriklausomybės pradžioje daugelyje postkomunistinių demokratinių šalių diskusijos dėl šių priemonių buvo svarbiausias politinės darbotvarkės klausimas. Liustracijos priemonės taikytos įvairiais laikotarpiais – ir labai anksti, ir praėjus metams ar net dešimtmečiams po komunizmo žlugimo. Maždaug nuo 2000-ųjų pradžios tyrėjai pastebėjo vadinamosios vėlyvosios liustracijos reiškinių, kai kelios šalys pirmą kartą įgyvendino arba gerokai išplėtė ankstesnes liustracijos ir archyvų atvėrimo programas (Lietuva, Lenkija, Rumunija, Vengrija, Slovakija, Sakartvelas, Ukraina), o šalys, anksti priėmusios liustracijos įstatymus (Vokietija, Čekija), pratęsė jų galiojimą (Horne, 2009). Liustracija vienur, kaip antai Lenkijoje ir Vengrijoje, apėmė tik represinių struktūrų atstovus, kitur (Čekijoje ir Slovakijoje) papildomai buvo įtraukti ir partiniai nomenklatūrininkai, dar kitur ji taikyta arba labai siaurai žmonių grupei (kaip antai Bulgarijoje), arba tik trumpą laiką (Albanijoje) (*Transitional Justice...*, 2009). Svarbu pažymėti, kad atsakomybės už kolaboravimą klausimai buvo ir tebėra aktyviai išnaudojami vidaus politinėje kovoje. Kodėl šių priemonių arsenalu nebuvo pasinaudota postsovietinėse šalyse (išskyrus Baltijos valstybes ir vėlesnį po-maidaninės Ukrainos kontekstą), arba šie žingsniai liko tik formalūs? Politologai Lucanas Ahmadas Way'jus ir Adamas Casey Baltijos šalių vykdytų liustracijos priemonių skirtumą nuo buvusio „soclagerio“ valstybių aiškina pasiremdami dviem kriterijais: antisovietinio nacionalizmo lygio veiksmu ir galimybe įstoti į ES (Way, Casey, 2018). Šiuos kriterijus iš postsovietinių šalių atitiko tik Baltijos valstybės.

* Žinomiausia – Sovietų Sąjungos didvyrio esto A. Merio byla (Мери..., 2020).

Skaitykite likusius
340 iš **368** puslapių,
įsigiję šią knygą

www.obuolys.lt

KITI KNYGŲ FORMATAI:

**Audio
knyga**

**Elektroninė
knyga**

Perfrazuojant populiary posakį, žmogų iš Sovietų Sąjungos ištraukti galima, bet Sovietų Sąjungą iš kai kurių žmonių – sunkiau. Unikalus, kartais neįaukus, bet 100 % autentiškas žvilgsnis ir kelionė per buvusias Sovietų Sąjungos respublikas. Tai – mūsų visų istorija, kurią daugelis nori pamiršti, dalis – slapta ilgisi, bet ji neišvengiamai įtakoja ne tik mūsų, bet ir visos Europos gyvenimą.

Žlungant Sovietų Sąjungai, Viktoro Cojaus daina „Permainų!“ išreiškė didžiosios visuomenės dalies puoselėtą išsilaisvinimo iš totalitarizmo ir normalaus gyvenimo troškimą. Tačiau rusiškas žodis «перемѣна/ы» reiškia ir „pertrauką“. Po daugiau nei trisdešimties metų nuo Sovietų Sąjungos griūties atrodo, kad šios, kartais ištis radikalios, permainos ne visuomet buvo tokios, kokių tuomet norėta. Ar sovietinis žmogus išnyko kartu su jį kūrusių režimu, o gal jį pergyveno? Ar postsovietinių visuomenių gyventojai ištis išmoko gyvenimo sovietmečių pamokas ir įgyvendino desovietizaciją? Vargu, nes pertrauka tarp sovietinio ir naujųjų autoritarizmų ne vienoje šalyje buvo, deja, tokia trumpa...

Kas, kaip ir kokiais tikslais šiandien išnaudoja „sovietinį palikimą“, kuris įgauna pačius įvairiausius ir prieštaringiausius pavidalus? Ar kurie nors iš tuomet sukurtų sovietinės kultūros atributų gali būti vertintini ir saugotini, o gal viską geriau išmesti į istorijos šiukšlyną kaip nežmoniškos santvarkos, tik veidmainingai besidangsčiusios humanistiniais sumetimais, liudijimą?

Knyga ypatingai aktuali Lietuvai ir jos skaitytojams. (...) Atspindys bendros valstybinio mąstymo krizės, Lietuvos kaip amžinai einančios į Europą (lyg joje nebūtų), o ne savarankiško ir save steigiančio vieneto, lietuvių tautos namų, suvokimo.

- politologas dr. Vytautas Sinica

Rasa Čepaitienė – kultūros istorikė, humanitarinių mokslų daktarė, profesorė, publicistė, visuomenininkė, keliautoja. Tyrinėja įvairius kultūros paveldo, kolektyvinės atminties, istorijos politikos, sovietinio laikotarpio ir postsovietinės transformacijos aspektus. Paskelbė keletą mokslo monografių bei straipsnių rinkinių, virš 100 akademinių ir publicistinių straipsnių Lietuvoje ir užsienyje.

KNYGA APIE POSTSOVIETINIŲ VALSTYBIŲ PASTANGAS ATSIKRAITYTI SOVIETINĖS PRAEITIES

Jeigu jūs domitės istorija ir moksliniais jos aspektais bei įžvalgomis, privalote perskaityti knygą „Postsovietinis tranzitas“.

ISBN 978-609-484-616-8

www.obuolys.lt
Knygos pigiau, įdomybes ir ištraukas nemokamai

KITI FORMATAI:

Audio knyga

Elektroninė knyga

Wolffo dėlionė ir Statulninkas
Sąjaukės žmogus ir grafas